

Släkten är värst eller kanske släkt i släkten?

En artikel i förra årsskriften handlade om vår släkting grevinnan Magdalena Rudenschöld (1766-1823). Vi ska nu återvända till henne men i ett annat sammanhang. Först en kort resumé.

Magdalena eller fröken Rudenschöld, som hon ofta kallades, var troligen 1700-talets mest omtalade kvinna utanför kungahuset. Hon var firad för sin skönhet, intelligens och spiritualitet och för sina skådespelartalanger. Men hon var också skandalomsusad för sin kärlekshistoria med Gustaf III:s gunstling, friherre Gustaf Mauritz Armfelt (1757-1814). För eftervärlden är hon mest ihågkommen för sin medverkan i Armfelts sammansvärjning och försök till statskupp, som han initierat för att återkomma till makten. Sverige styrdes under Gustaf IV Adolfs omyndighet av hans farbror hertig Karl. Den egentlige styresmannen var dock friherre Gustaf Adolf Reuterholm (1756-1813), som var förste minister i förmyndarregeringen och hertig Karls favorit. Han var den som trängt undan Armfelt och fått honom placerad i Neapel som svensk sändebud och därmed i realiteten landsförvisad. Kupplanerna avslöjades och de inblandade dömdes till fängelse, Armfelt dock i sin frånvaro, eftersom han flytt till Ryssland för att undgå att gripas. Magdalena hyste stark tillgivenhet för sin kung, Gustaf III, för all visad godhet mot henne men också för hans son, kronprinsen. Hon kände oro för dennes klena kropps-konstitution och utsatta ställning. Det fanns på många håll farhågor för att han skulle kunna röjas ur vägen. Farbroderns intresse för tronen var allmänt känt.

Vi kan ställa oss frågan om Magdalenas inställning till Gustaf III delades av folket i gemen. Vad vi vet är att han ganska allmänt var omtyckt efter sin statskupp 1772. Därmed var det slut med den så kallade Frihetstiden, som börjat efter Karl XII:s död 1718 och kännetecknats av en ganska misslyckad ekonomisk politik, stridigheter mellan de två partierna hattar och mössor, kungafamiljens förlorade maktställning och krig med Ryssland. Efter hand blev han dock alltmer impopulär för sin egen politik och för sina maktsträvanden. Där fanns problemen med ståndsutjämning kontra privilegieskydd, försörjningen för den snabbt ökande bondebefolkningen, näringslagstiftningen, pastoratshandeln, religionsfriheten och förbudet mot privat brännvinsbränning.

En inflytelserik person, som särskilt ogillade kungen, var Magdalenas släkting Daniel Herweghr (1720-87). Han, liksom vår släkt Bågenholm, härstammar från landprosten över Dal Haquinus Nicolai (död 1565) genom hans son Brynolphus Haquini (död 1623), medan släkten Rudenschöld går tillbaka till den andre sonen, Laurentius Haquini (död 1612). Vi kan säga att de båda bröderna bildar var sin stam i vårt släktträd. Daniels far Gustaf Herweghr (utan r) var lektor i estetik och logik i Karlstad och samhällsengagerad. Han var riksdagsman 1720-21. Daniel var likaså språkinriktad och politiskt engagerad. Han var lektor i grekiska i Västerås, språkforskare, vältalare och ansedd som mycket lärd. 1765 utnämndes han till domprost i Västerås och 1773 till biskop i Karlstad. Han blev därmed den förste på den posten. Två gånger, 1775 och 1786, var han en av de föreslagna till ärkebiskop. Han var framträdande ledamot i bibelkommissionen, som Gustaf III tillsatt för att göra en nyöversättning av de båda testamenten. Herweghr deltog i riksdagarna från 1770-talets början till sin död och som övertygad företrädare för hattpartiet. Kungen var väl medveten om Herweghrs negativa syn på honom och hans politik. I kungens skrivelser framgår att han höll sig väl underrättad om Herweghrs möten med likasinnade ståndsbröder och att mötena ofta hölls i hans hem. Det anses att det under riksdagen 1786 framför allt var Herweghr, som ledde prästerskapet i kritiken mot kungen och bidrog till hans misslyckanden med olika yrkanden.

Herweghrs politiska uppfattningar delades i högsta grad av hans svärson. Man kan lätt föreställa sig deras livliga diskussioner i gemensamma frågor. Dottern, Sara Catharina (1756-82), var gift med Johan von Engeström (1743-1807), son till Herweghrs gode vän biskopen i Lund, som adlats för sin betydelsefulla forskning inom teologin. Johan var ämbetsman med flera uppdrag, bland annat som kanslist i krigsexpeditionen, fullmäktig i riksgäldskontoret och kunglig sekreterare. Han var tidigt politiskt aktiv och deltog i många riksdagar, också han som företrädare för hattpartiet. Hans inställning till kungens politik hade blivit alltmer kritisk under åren. Kungen såg honom som sin "enskilde fiende" under hela sin regeringstid. Vid 1786 års riksdag var han mycket aktiv på riddarhuset som en av ledarna för oppositionen. 1789 kom den stora kraftmätningen mellan konung och ständer. Men dessa var inte ense. Gustaf III lyckades då genomdriva den så kallade förenings- och säkerhetsakten, som i praktiken gjorde honom enväldig. Daniel Herweghr var då död. Men hans svärson agerade fortfarande kraftfullt och tillhörde de oppositionsledare, som fängslades och hölls i förvar tills riksdagens beslut var fattade.

Missnöjet med kungen tilltog, särskilt inom adeln som förlorat sin tidigare maktställning. Det uppstod ett hat som ledde till konspiration mot hans liv. 16 mars 1792 sköts kungen på en operamaskerad och avled några dagar senare. Johan sattes i fängelse misstänkt för delaktighet i attentatet. Men även Sara Catharinas svåger Jakob arresterades. Själv var hon död sedan flera år och fick inte uppleva denna nesa.

Jakob von Engeström (1735-1802) var också ämbetsman men hade fler uppdrag än brodern. Han var sekreterare i kanslikollegium, kabinettsekreterare, sekreterare i det mäktiga sekreta utskottet, kansliråd och vice landshövding i Uppsala län. Han deltog också i många riksdagar men visade aldrig sin inställning till kungen och avancerade därför längre.

Svea hovrätt frigav Johan efter några dagar, eftersom tillräckliga bevis saknades för hans delaktighet i attentatet. Enbart välgrundade misstankar var inte tillräckligt, som att han regelbundet träffat den likaså anklagade general, friherre Carl Fredrik Pechlin, som ansågs vara huvudmannen för attentatet. Jakob däremot dömdes förlustig "ämbete, adelskap och riddarvärdighet" och till fängelse i tre år. Man hade nämligen hittat vad man ansåg som tillräckligt komprometterande handlingar. Jakob hade skrivit ett omfattande förslag till ny regeringsform och ett utkast till riksdagsordning. Dagens forskare har gått igenom dessa handlingar och menar, att hans idéer om ett mer folkligt styrelseskick var långt före sin tid. Hovrätten ansåg det nu bevisat, att kungen skulle röjas ur vägen och en ny författning införas. Jakob satt en tid fängslad i Vaxholm, blev sedan överförd till Uppsala och fick så småningom tillåtelse att leva under mer frihet på sin gård. 1795 blev han frigiven och återfick då sitt adels- och ridderskap.

Hur upplevde Magdalena Rudenschöld allt detta som hänt, kan man fråga sig? Hon borde ju känna till att den kungafientlige biskop Daniel Herweghr var hennes släkting. Hans mor, Sara Elisabeth, var ju född Tilas och Magdalenas farfars bror, friherre Bengt Rudenhielm (död 1722), var gift med en syster till henne, Catharina.

Vi vet vidare att Magdalena var djupt fäst vid Gustaf IV Adolf och varför. Att han inte tog emot henne i audiens längre fram, efter hennes frigivning, kunde hon själv ha rimliga förklaringar till. Frågan är därför hur hon upplevde vad som nu hände. Det var så att Sara Catharina Herweghr hade ytterligare tre svågrar. En är av intresse i detta sammanhang, om än indirekt, friherre Gustaf von Engeström (1738-1813), assessor i bergskollegium och bergsråd. Hans dotter Margareta Beata

(1770-1855) var nämligen sedan 1798 gift med ingen mindre än den folkligt populära general, greve Carl Johan Adlercreutz (1757-1815) i hans andra gifte. Vi känner honom från skalden Johan Ludvig Runebergs epos om finska kriget, Fänrik Ståls sägner. Han tjänstgjorde 1808 som brigadchef i finska armén och 1809 som befälhavare över en avdelning av norra armén. Han var också Gustaf IV Adolfs generaladjutant. Mest ryktbar blev han för segrarna vid Siikajoki, Lappo, Revolaks och Alavo. För sina insatser belönades han av de tacksamma ständerna med Läckö kungsgård i förläning på 50 år för sig och sina efterlevande. 13 mars 1809 gjordes en statskupp och kungen avsattes. Gustaf IV Adolf ansågs av flera skäl oduglig som regent. Den smärtsamma förlusten av Finland till Ryssland berodde framför allt på honom, var den allmänna meningen. Det var Adlercreutz som nu tog initiativet när det blev bekant, att kungen beslutat att ta sig ned till Skåne för att där förena sig med fältmarskalk, friherre Johan Christopher Toll, som hade befäl över en avdelning av södra armén. De skulle sedan skynda sig att möta och besegra den värmländska fördelningen av norra armén under överstelöjtnant, friherre Georg Adlersparre, som var på väg mot Stockholm för att avsätta kungen. Så följd av en grupp officerare gick Adlercreutz denna marsdag in i kungens rum och arresterade honom. Ett flyktförsök gjordes visserligen, men det misslyckades som vi vet. Gustaf IV Adolf fördes sedan ut ur landet och tvingades därmed i praktiken i landsflykt.

Han som en gång varit Magdalenas skyddsling var nu avsatt och fördriven. Man kan undra hur hon upplevde detta. Men vad hon inte behövde uppleva var det som inträffade långt senare, 1826. Hon hade då varit död i tre år och slapp alltså ifrån vad som torde ha blivit en märklig och smärtsam händelse för henne.

Så här förhöll det sig. Carl Johan Adlercreutz hade en bror, friherre Gustaf Magnus Adlercreutz (1775-1845), och han var en av officerarna, som aktivt medverkade vid arresteringen av kungen. Han hade också deltagit i finska kriget, då som major och kungens överadjutant. Vad som nu hände var att hans dotter Margaretha Charlotta (1806-1850) gifte sig 1826 med kapten i generalstab, friherre Carl Rudenschöld (1795-1864), Magdalenas brorson. Sedan Carl Johan Adlercreutz avlidit överfördes Läckö kungsgård på brodern Gustaf Magnus. Han överlät senare besittningsrätten till sin dotter och svärson. Magdalenas brorson Carl Rudenschöld, som hon vårdat tillsammans med hans två bröder, sedan hennes bror Ture blivit änklings, fick alltså som svärfar en av dem som arresterade och avsatte hennes tidigare skyddsling, då kronprins nu kung.

Men det är inte slut med märkliga sammanträffanden. Som tidigare nämnts var Magdalenas farfars bror gift med en kvinna i familjen Tilas och Magdalenas släkting Daniel Herweghrs mor syster till denna. Deras bror, överstelöjtnant, friherre Olof Tilas (1684-1749), var far till den tidigt ryktbare Daniel Tilas (1712-72). Denne utsågs till hovjunkare hos kung Fredrik I 1739, bergsråd 1755, landshövding 1762 och riksheraldiker 1768. Han blev vida känd för sina strapatsfyllda vandringar i norra Sverige, Norge och Finland, där han gjorde banbrytande geologiska undersökningar. Hans samlingar av mineral och utredningar var imponerande. Tyvärr gick mycket av hans livsverk förlorat vid en brand i hans hem i Klara i Stockholm. 1740 inträffade så det spektakulära, han gifte sig med friherrinnan Hedvig Reuterholm (1719-41), dotter till häradshövding, friherre Nils Esbjörnsson Reuterholm. Hon hade en brorson, och det var nu ingen mindre än friherre Gustaf Adolf Reuterholm, som vi känner väl sedan tidigare. Han blev utnämnd till kammarherre 1778 hos drottning Sofia Magdalena, Gustaf III:s gemål, och var 1792-96 som vi vet hertig Karls favorit och ledande minister i förmyndarregeringen. Därmed var han också Magdalenas och Armfelts svurne fiende, han som stod bakom Armfelts förvisning och Magdalenas nesliga bestraffning och

fängelsedom. Magdalenas släkting Daniel Tilas var alltså genom ingifte farbror till honom och Magdalena därmed släkt i släkten till sin värste fiende. Hon kan knappast ha varit ovetande om detta, även om Daniel Tilas så småningom gifte om sig, sedan hans hustru avlidit.

Noter

Daniel Herweghr företog som biskop en visitationsresa i norra Dalsland 1787. Han ådrog sig då genom en olyckshändelse en allvarlig blodförgiftning och avled inom kort.

Hans farfar Henrik Herwegh (utan r) var rådman i Göteborg med stor handelsverksamhet, även i Filipstad. Hans syster Sara (1651-1727) var gift med rådmannen och handelsmannen Nils Pehrsson Sahlgren. Hon blev mor till Niclas Sahlgren (1701-76). Handelshuset exporterade järn och fartygsmaster och importerade salt och spannmål. Efter mannens död drev änkan företaget tillsammans med sina söner ända till sin död. Senare, som ensam ägare, samarbetade Niclas med den mångsidigt verksamme Jonas Alströmer. Sahlgrenska sjukhuset tillkom genom en donation av Sahlgren. Han blev tidigt stormrik och köpte in ett stort antal gods bland annat Kobergs fideikommiss. Detta skänkte han till sin dotterdotter Anna Margaretha Alströmer (1766-92). Hon gifte sig med friherre, major vid Västgöta-Dals regemente Nils Silverskiöld (1753-1813) och blev därmed anmoder till Kobergs nuvarande ägare, Niclas Silverskiöld, gift med prinsessan Desirée.

Sara Catharina Herweghr och Johan von Engeström fick två söner och en dotter. Sonen Erik Mattias hade en son och fick två sonsöner och fyra sondöttrar. Han själv, sonen och barnbarnen dog alla under 1800-talet utom en, Oskaria Eufemia von Engeström (1851-1922). Hon var gift med poliskommissarie Carl Johan Sjögren, också född 1851. Det är okänt om de fick barn. I så fall övertog de hans efternamn.

Lars von Engeström (1751-1826) var den mest kände i brödraskaran. Han var greve, diplomat och kanslist, efter 1782 svensk minister i efter vartannat Wien, Warszawa, London och Berlin. 1809-24, under Karl XIII och Karl XIV Johan, var han kanslipresident och minister för utrikes ärenden. Han bosatte sig senare i Posen, Polen med sin hustru på hennes gods. Alla bröderna hade ett högt anseende för sin hederlighet och duglighet. De var frihetsälskande, modiga, intellektuella och slagfärdiga.

Gustaf Magnus Adlercreutz blev 1809 efter finska kriget major vid Smålands dragonregemente och 1811 överste och chef för Västgöta-Dals regemente. Han ingick 1813 med sitt regemente i de allierades nordarmé under kronprins Karl Johan mot Napoleon och 1814 i anfallet på Norge. Norrmännen ville nämligen inte gå i union med Sverige trots ett fördrag med Danmark, som avstått från Norge, och en överenskommelse med segermakterna från napoleonkriget. 1821 blev han generalmajor och 1839 generallöjtnant. Han avled 1845 på Läckö kungsgård hos sin dotter och svärson och är begravd i Skara.

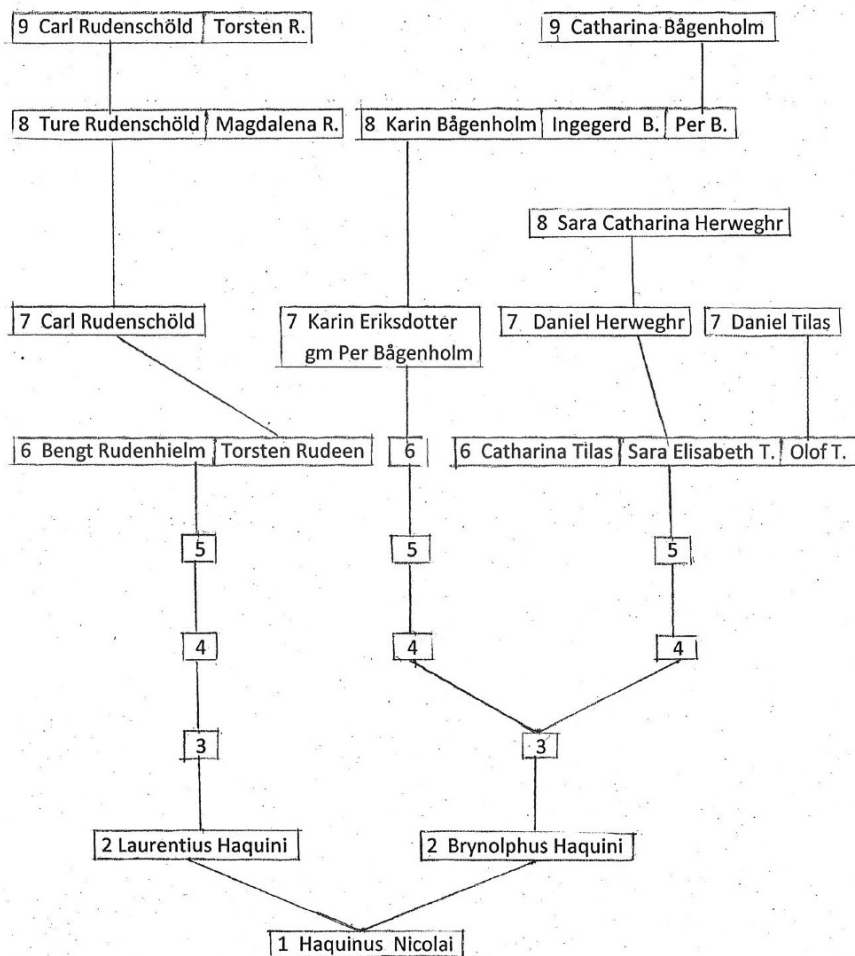
Carl Rudenschöld blev 1828 kapten vid Västgöta-Dals regemente. Han fick med hustrun Margareta Charlotta, som avled på Läckö kungsgård 1850, fem söner och två döttrar. Carls bror greve Torsten Rudenschöld, som har kallats den svenska folkskolans fader, bodde en tid hos Carl och hans familj på Läckö och bedrev där försök med gemensam skola för barn från olika samhällsklasser. Folkskola för alla infördes 1842. Vid 100-årsjubiléet utgavs frimärken i två valörer med hans bild.

Daniel Tilas morfar var ingen mindre än Urban Hjärne (1641-1724), som vi känner som den som kanske mer än någon annan bekämpade och fick slut på trolldomsprocesserna. Han hävdade att häxtron berodde på hysteri och suggestion. Han var läkare, kemist, geolog och författare. Daniel Tilas gifte om sig med friherrinnan Anna Catharina Åkerhielm (1722-72), dotter till riksrådet och överstemarskalken Samuel Åkerhielm af Margretelund. Tilas hade i det första äktenskapet, med den tidigare nämnda Hedvig Reuterholm, en dotter och i det andra fyra söner och fyra döttrar. Ätten Tilas dog ut 1830.

Hedvig Reuterholms bror och den beryktade Gustaf Adolf Reuterholms far, friherre Esbjörn Christian Reuterholm (1710-73), blev 1744 kammarherre hos drottning Ulrika Eleonora (Karl XII:s syster), 1751 hovmarskalk, 1765 riksråd och för någon tid vice landshövding över Närke och Värmland. Hans son Gustaf Adolf och Magdalenas bror Ture umgicks som de bästa vänner under ungdomstiden, något som är värt att notera.

Den dåtida stavningen Gustaf har behållits i samtliga namn.

PLACERING I VÅRT SLÄKTRÄD AV SLÄKTINGAR OMNÄMNDA I DENNA OCH FÖREGÅENDE
ARTIKEL

Källor

Gustaf Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor.

E.G. Geijer, Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper

Leila Lidberg, Vendel och Vendela

Svensk uppslagsbok

Svenskt biografiskt lexikon

Bertil Malmberg, Trollhättan